

Kovács Albert liberális teológus és politikus élete és munkássága Összefoglalás

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A magyar református egyház 19. századi életével kapcsolatban viszonylag sok kidolgozatlan témával találjuk szembe magunkat. Ezek a hiányosságok bizonyos mértékig a történelmi folyamattal magyarázhatóak. A nagy háborút megelőző időkben még túl közeliak voltak az események ahhoz, hogy objektíven lehetett volna kutatásokat végezni, a háború utáni gyászos történések pedig inkább más irányba fordították a kutatók érdeklődését. A békeszerződés következményei mellett a liberalizmus mint eszmerendszer térvesztése volt a másik tényező. A második világegést követően a szocialista-kommunista ideológia erőszakos térhódítása vetette vissza az egyháztörténeti kutatásokat és publikációkat. (Bucsay Mihály: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn* című könyve 1959-ben jelent meg Stuttgartban,¹ magyar nyelven pedig csak 1985-ben.)² Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a 19. századi egyházi történetírásban fellelhető hiányosságokat máig sem sikerült pótolni.

Ebből kifolyólag az utóbbi évek különféle tudománytörténeti kutatásai egyre inkább igyekeznek erre a területre összpontosítani. A század második felében munkálkodó magyar protestáns teológusok élete azonban még mindig nem tartozik a legkutatottabb témák közé. Ezért választottam doktori kutatásom témájaként Kovács Albert református teológiai tanár és országgyűlési képviselő életének és munkásságának feldolgozását, akit halála után néhány évvel szinte már el is feledtek.

Témaválasztásomat részben a fehér foltokban gazdag kutatási terület indokolja, másfelől viszont nagymértékben meghatározó szerepe volt annak a ténynek is, hogy Kovács Albert (1838–1904) életének és munkásságának egyaránt vannak egyházi és politikai vonatkozásai. Lelkipásztori mivoltom és a történettudományok iránti érdeklődésem kézenfekvővé tették, hogy olyan kutatási témát válasszak doktori disszertációm tárgyául, amely egyaránt kapcsolódik az egyházi és a politikai élethez.

Disszertációm egyik alapvető célkitűzése az, hogy új adatokat tárjak fel a kutatási téma tárgykörében, másrészt viszont elemezni is kívánom ezeket az adatokat. Ezáltal végső soron a dualizmus korának református teológiatörténeti és politikatörténeti kutatásait kívánom elősegíteni és továbbvinni. Az alapvető célkitű-

¹ Bucsay Mihály: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1959.

² Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Ford. Auer Kálmán, Ádámné Révész Gabriella. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1985.

zések a disszertáció egyes fejezeteiben – azok tematikájával összhangban – konkretizálhatók.

Dolgozatomat szerkezetileg négy fejezetre tagolom: az elsőben Kovács Albert életrajzát mutatom be; a másodikban teológiai gondolkodásának feltárására tesz kísérletet; a harmadik a Protestáns Egyetben kifejtett munkájáról szól; a negyedik pedig politikai pályafutásának egyik szeletét, főbb parlamenti hozzászólásait tárgyalja.

Az életrajzi fejezetben az új információk felkutatása és bemutatása különösen Kovács Albert családi életének a vonatkozásában történik. Korabeli értékelések, életrajzi írások szinte teljes homályban hagyják a magánéletét, ezért rendkívül fontosnak tartom, hogy ezen a téren is némi fénysugarat vessünk a homályban maradt részletekre.

A teológiai fejezetben Kovács Albert egyéni teológiai szemléletét törekszem feltárni, megkeresve a hasonlóságokat és adott esetben a különbségeket is a többi liberális teológus gondolkodásával, hogy eközben meg tudjam határozni Kovács Albert gondolati világának helyét a liberális teológia, ezen belül pedig az irányzat magyarországi képviselőinek igen széles színpalettáján.

Kovács Albert liberális teológiai gondolkodásának kutatása csupán bizonyos határok között lehetséges. Ugyanis ő nem rendszeres teológus volt, nem dolgozott ki egy teológiai rendszert, öccsével ellentétben nem írt dogmatikát. Ehelyett cikkekben és tanulmányokban tárgyalta a liberális teológia számára fontos kérdései, sokszor polémikus élel. Viszont ezt sem tette rendszerszerűen, hanem inkább pontszerűen. Ezek között kiemelt helyen szerepel az embernek mint valóságos lénynek meghatározása, az ember bűnös természetének tagadása (meliorizmus), a Szentírás ihletettségének kérdése (inspiráció), a csodák tagadása, valamint a teológia fejlődésének szükségessége a természettudományok alapján. Valamivel kisebb hangsúlyt fektet Jézus Krisztus megváltói mivoltának kérdésére (krisztológia), mindamellett többször is leírja, hogy Jézusban a követendő embereszményt kell keresni; ugyanis ha nincs eredendő bűn, akkor az embernek nincs szüksége olyan jellegű megváltásra, amelyet a hagyományos hitvalló teológia tanít.

Szem előtt tartva Kovács Albert teológiai rendszerének tematikai korlátait, az eddigi felsorolt célkitűzések mellett célként nevezhetem meg a fent vázolt dogmatikai tételek elemzését is. Ezt úgy végzem, hogy dogmatikai tételeit összehasonlítom egyrészt a liberális teológiai eszmerendszerrel, másrészt pedig a korabeli hitvalló, úgynevezett újortodox teológusok felfogásával.

Nem utolsósorban az is célom, hogy feltárjam Kovács Albert teológiai gondolkodásának fogadtatását. Ezt a célt a posztumusz megjelent homiletikájának³ recepciótörténeti vizsgálatával kívánom elérni.

A következő fejezetben, amely azzal foglalkozik, hogy Kovács Albert milyen szerepet töltött be a Protestáns Egyletben, részben ismét célkitűzéssé lép elő az egyleti munkával kapcsolatos új adatok gyűjtése. Ezen túlmenően viszont az az alapvető célom, hogy többféle elemzés útján behatároljam az egylet tevékenységét, és kimutassam működésének eredményeit. (Az itt alkalmazott módszerek részletezését lásd lentebb.) Ennek érdekében először is azt az eszmei hátteret vizsgálom meg, amely az egyletet létrehozta, ezután pedig azt mérem fel, hogy milyen hatást gyakorolt az egylet a korabeli protestáns egyházi társadalomra.

Akárcsak az előző fejezetek esetében, a politikai fejezetben is több célt tűztem magam elé. Ezek kiegészítik egymást, és átfogó képet nyújtanak Kovács Albert politikai pályafutásáról.

Annak érdekében, hogy képviselői működése érthetővé és az ország politikai életében elhelyezhetővé legyen, a kutatási téma súlypontjainak figyelembevételével mutatom be a korszak társadalmi, politikai és egyházi kontextusát a szakirodalom alapján. Vagyis meghatározom azt a szociális, közéleti és vallási környezetet, amelyek alapot és keretet adtak mind a korabeli választásoknak, mind pedig az Országházban folyó vitáknak és a megszülető törvényeknek. A választások kapcsán – figyelembe véve, hogy ilyen irányú kutatások még nem történtek – ismételten nagy hangsúlyt fektetek arra, hogy olyan új információkat tárjak fel 19. század utolsó két évtizedének választókerületeinek életéből, amelyek kapcsolatba hozhatók Kovács Alberttel, illetve azokról a voksolásokról, amelyekre a 20. század első éveiben került sor.

Jóllehet képviselői pályafutása során Kovács Albert sok törvényjavaslat tárgyalása esetében szólalt fel és tett kisebb-nagyobb megjegyzéseket, összes hozzászólását nem vizsgálhatjuk e kutatás kereteiben. Mivel munkásságának súlypontja az oktatáshoz kapcsolódó törvényekre esik, az ilyen jellegű hozzászólásainak vizsgálata volt a célom, kiegészítve azt az egyházpolitikai törvényekhez fűzött kommentárjaival. Erre törekedve előbb a közoktatással kapcsolatos, általános érvényű megjegyzéseit elemeztem, és ezután térek rá az 1883-as középiskolai törvény létrejöttében betöltött szerepére. A szakirodalom nem foglalkozik Wlassics Gyula miniszteri programbeszédével, ezért a téma fontossága miatt nem hagyhattam ki Kovács Albert ehhez kapcsolódó felszólalását a népoktatási törvény revíziójának és ezzel együtt az iskolák államosításának kérdésével (1895).

³ Kovács Albert: *Homiletika vagy egyházi ékeesszólástan*. Hornyánszki Viktor Könyvnyomdája, Budapest 1904.

Különösen fontosak és ezért a kutatásból elmaradhatatlanok a pedagógusok anyagi helyzetének javítására vonatkozó törvények megalkotásakor tett javaslatai (1884–1895), amelyeket a terhek és hasznok igazságos és méltányos elosztására, illetve az egyensúlyra való törekvés jellemez.

Ugyancsak lényeges a kisedevásról szóló törvényjavaslat tárgyalása során született hozzászólása (1891), amelyben a törvény változó szövegkörnyezetének megfelelően más-más irányból közelíti meg és védi a kisgyermekek érdekeit.

A közoktatási jellegű tematikák közül utolsóként a görög nyelv tanításához kapcsolódó vitákat (1887–1890) tárgyalom, amelyeknek az az érdekessége, hogy Kovács Albert – bár pedagógiai megfontolással szolt hozzá a témához – csaknem egyedülálló véleményt képviselt a görög nyelv tanrendben való megtartásával. Az egyházpolitikai törvények közül a polgári házasság és a vallásszabadság kérdéskörét érintő törvényjavaslatok – a házassági jogról (1894), az izraelita vallásról (1895), a vallás szabad gyakorlásáról (1895) – kapcsán voltak mérvadó hozzászólásai. Így ezek elemzésére is sort kerítünk a disszertációban.

2. Az alkalmazott módszerek vázolása

A disszertáció szerkezeti felosztása az alkalmazott módszerek terén is láthatóvá válik. Az egyes fejezetek tematikájának kutatása során különböző módszereket alkalmaztam. Az életrajzi fejezetben külön tárgyalom a pozitívista narratíva keretei között az apai ág felmenőit (a kutatás jelen fázisában nem rendelkezünk adatokkal az anyai ágról) és gyermekkorát (erről szintén nagyon keveset tudunk), majd pedig tanulmányait és tanári pályáját. Ezután teológiai munkásságának, egyházi közéleti tevékenységének, valamint politikai pályájának bemutatása következik, végül pedig a munkássága számára keretet biztosító családi életének feltárásával foglalkozom.

A tudományos teológiai gondolkodását tárgyaló fejezetben először megkísérlem összegyűjteni azokat a forrásokat, amelyekből liberális teológiai eszmerendszere táplálkozhatott. A választ kizárólag a „honnán” és nem a „mit” kérdésre keresem. Ezután felvázolom Kovács Albert teológiai gondolkodásának főbb vonalait cikkei alapján, és dogmatikai szempontból elemzem azok tartalmát. Ezek között első helyen az emberről szóló kép áll (antropológia). Ezt követi a Szentírás ihletettségéről alkotott véleményének tárgyalása (inspirációtan), majd a csodák kérdése, illetve a vallás és tudományok viszonya (vallásfenomenológia). Végül pedig azzal foglalkozom, hogy miként vélekedett a dogmákról és a krisztológiáról. A fejezet harmadik és utolsó alegységében Kovács Albert teológiai munkásságának recepcióját vizsgálom, és itt főként a posztumusz megjelent homiletikájának fogadtatását mutatom be.

A Protestáns Egylet kapcsán először ismét pozitivistá narratívában dolgozom fel az egylet történetét, ezután egy eszmetörténeti elemzés során a „vallás” és a „protestantizmus” fogalmát próbálom körvonalazni Kovács Albert azon röpirata kapcsán, amelyben felszólítást tett közzé az egylet alapítására, ugyanis ez utóbbi nemcsak az ő eszmerendszerét határozza meg, hanem az egylet más tagjaiét is. Végül pedig azt vázoló fel, hogy az egylet milyen hatást gyakorolt a protestáns egyháztársadalomra.

Az utolsó fejezetben Kovács Albert politikai pályájával foglalkozom. Ő a Mérsékelt Ellenzék, a későbbi Nemzeti Párt tagja volt, és pályafutása alatt végig ennek berkeiben tevékenykedett. A fejezet három alegységből áll: a társadalmi és politikai kontextus bemutatása után a képviselőválasztások történetét tárgyalom, végül pedig a különböző törvényjavaslatokban való közreműködését és hozzászólásait vizsgálom nagyobb részt textuális, kisebb mértékben pedig kontextuális módszerrel. A téma gazdagságára való tekintettel nem foglalkozom Kovács Albert minden hozzászólásával, csupán néhány kiemelt témával. Ezek között első helyen a közoktatás különböző területeit érintő beszédaktusai szerepelnek. A közoktatással kapcsolatos kérdések mellett aktívan vett részt az egyházpolitikai küzdelemben is. Ebből azokat a hozzászólásait emelem ki, amelyek a polgári házassághoz és a vallásszabadsághoz kapcsolódó viták során hangzottak el.

3. *Az eredmények tézisszerű felsorolása*

A kutatás során elért eredményeket a következő tézisszerű gondolatokban foglalhatjuk össze:

1. *Kovács Albert családi kapcsolatai.* Nemcsak a felmenő rokonsági ágat ismertetem a források alapján, hanem az eddig még publikálatlan adatok felhasználásával családalapításait (háromszor nősült, emellett egy házasságon kívüli kapcsolata is volt) és leszármazottainak életét is megkísérlem feltárni.
2. *A liberális teológia felé való fordulása.* A kutatás során fény derült arra, hogy a gimnáziumtól kezdve tanulmányainak helyszínei, pontosabban az illető intézményekben oktató tanárok teológiai irányultsága készítette elő és határozta meg a liberális teológiai gondolkodás felé való fordulását. Tanárainak ezt a hatását nagymértékben kiegészítette mentora, Ballagi Mór befolyása, aki még radikálisabb irányba próbálta terelni.
3. *Teológiai liberalizmusának kiindulópontja az emberről alkotott képe (teológiai antropológiája).* Kovács Albert a materializmus elleni küzdelem fő érveként mondja ki, hogy az ember vallásos lény, és szellemi fejlettsége függvényében fejezi ki a maga vallásos képzetét. A társadalmi liberalizmus meliorizmustana az eredendő bűn tagadásában jelenik meg a teológiában. A schleiermacheri azonos-

ságfilozófia eredményeképpen Kovács Albert úgy véli, hogy a Bibliában fel-lelhető örök igazságok lényegében az emberi lélekből fakadnak. Ezzel párhuzamosan Isten leminősül egy transzcendens végok szintjére, akinek szinte „tiltott” belenyúlni az általa teremtett világ természeti törvényeibe, tehát csodák nincsenek. A természeti világ törvényeinek megismerése csak a természettudományok által lehetséges, ezért a tudományok fejlődésével egyidejűleg a teológiát is felül kell vizsgálni, és szükséges fejleszteni. Ha pedig a teológiai fejlődés a természettudományoktól függ, akkor a dogmák csak a lelkiismeret feletti uralom eszközei. Ezt elkerülendő, Kovács Albert a gyakorlati keresztyénségre kíván nagyobb hangsúlyt fektetni. Ennek következtében Jézus személye nem lesz Krisztussá, megváltóvá, hanem megmarad a valláserkölcsei élet példaképének, mintájának.

4. *A Protestáns Egylet az ország minden vidékén követőkre talált.* A Kovács Albert nevéhez köthető egylet eszméje a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjai által gyakorlatilag mindenhova eljutott, és pártfogókat is szerzett. Annak ellenére, hogy az egylet nem tudta kellő mértékben megszólítani és érdekeltté tenni az alsóbb, műveletlenebb társadalmi rétegeket, a Protestáns Theológiai Könyvtár sorozatban megjelent könyvei a tudományos teológiai irodalom fellendülését eredményezték.
5. *Kovács Albert, az országházi képviselő.* A választók négy cikluson keresztül szavaztak bizalmat neki: szülőföldjén 1881-ben, 1884-ben és 1887-ben, Kovácsán pedig 1892-ben. 1896-ban már nem sikerült mandátumot szereznie, neve azonban a későbbi választások során is felmerült egyes kerületekben.
6. *Képviselői pályafutása során parlamenti hozzászólásainak sarkpontjai a tanügyi és az egyházpolitikai kérdések voltak.* A közoktatási bizottság tagjaként elsősorban a tanügyben felmerült kérdések megoldási lehetőségeit kereste. Ezek közül kiemelkedik a pedagógusok anyagi helyzetének javításáért folytatott küzdelme. Ezenkívül a középiskolai és a kisdédóvásról szóló törvény létrejöttében vállalt aktív szerepet, de hozzászólt a görög nyelv oktatásáról szóló vitához is. Az egyházpolitikai kérdések közül a polgári házasság, a zsidó vallás recepciója és a vallásszabadság kapcsán nyilvánított véleményét.

A kutatás során elért és fentebb megfogalmazott tézisszerű eredmények alapján új alapot kívánok szolgáltatni, illetve irányt szándékozom mutatni a témához kapcsolódó jövőbeli vizsgálódásokhoz, és ezáltal hozzájárulni a hosszú 19. század egyháztörténetének, teológiatörténetének, valamint politikatörténetek jobb megismeréséhez és megértéséhez.

Bodnár Lajos